

УДК 682:7](477)"198/201"(045)

Роготченко С. В.

*Національна академія керівних кадрів
культури і мистецтв*

ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ХУДОЖНЬОГО КОВАЛЬСТВА НАПРИКІНЦІ ХХ — НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОРИЧЧЯ. (ДО ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО КОВАЛЬСЬКОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ)

Роготченко С. В. Історичні шляхи розвитку художнього ковальства наприкінці ХХ — на початку ХХІ сторіччя. (До історії розвитку сучасного ковальського мистецтва України). Досліджуючи сучасний стан українського ковальства, варто пам'ятати, що його бурхливий розвиток почався лише на початку 1970-х років після майже п'ятидесятилітньої перерви. Вітчизняна металоластика (маємо на увазі ювелірне і ковальське мистецтво) зазнавала відчутного утиску. Перш за все це пояснюється затвердженням на рівні перших осіб держави доктрини СРСР стосовно загального розвитку пластичних мистецтв (живопису, пластики (скульптури) та графіки), а також декоративно-ужиткового мистецтва, складовою частиною якого стало ювелірне та ковальське мистецтво. Метою цієї роботи є намагання дослідити і оприлюднити історію становлення та розвитку ковальства, а також причини, що призвели до знищення за часів радянської влади традиційного народного та професійного ковальського мистецтва, висвітлити етапи відродження ремесла і творчості в теперішній час. У статті досліджуються різноманітні аспекти розвитку української металоластики в другій половині ХХ — на початку ХХІ століття. Особлива увага надається визначенню термінологічних та теоретичних особливостей цього процесу: металоластика, ковальство, ювелірне мистецтво, мистецтво металу тощо. Досліджуються фактори, які зумовили перехід від ремесла до мистецтва у царині металоластики. Визначаються етапи розвитку цього виду мистецтва та вплив соціокультурних явищ на його становлення і розвиток.

Ключові слова: *металоластика, ковальство, ювелірне мистецтво, психологія, художня виставка.*

Роготченко С. В. Исторические пути развития художественнойковки в конце ХХ — начале ХХІ столетия. (К истории развития современного

кузнечного искусства Украины). *Исследуя современное состояние украинского кузнечества, следует помнить, что бурное его развитие началось только в начале 1970-х годов после почти пятидесятилетнего перерыва. Отечественная металлоластика (имеем в виду ювелирное и кузнечное искусство) находилась под ощутимым давлением. Прежде всего это объясняется утверждением на уровне первых лиц государства доктрины СССР в отношении общего развития пластических искусств (живописи, пластики (скульптуры) и графики), а также декоративно-прикладного искусства, составной частью которого являются ювелирное и кузнечное искусство. Целью данной работы является попытка исследовать и обнародовать историю становления и развития кузнечного искусства, а также показать причины, приведшие к уничтожению во времена советской власти традиционного народного и профессионального кузнечного искусства, осветить этапы возрождения этого ремесла и творчества в настоящее время. В статье исследуются различные аспекты становления украинской металлоластики во второй половине ХХ — начале ХХІ века. Особое внимание уделено определению терминологических и теоретических особенностей этого процесса: металлоластика, кузнечное, ювелирное искусство, искусство металла и тому подобное. Исследуются факторы, повлиявшие на переход от ремесла к искусству в области металлоластики. Определяются этапы и влияние социокультурных явлений на положение и развитие этого вида искусства.*

Ключевые слова: *металоластика, кузнечное, ювелирное искусство, психология, художественная выставка.*

Rohotchenko S. History of the development of the artistic blacksmith at the end of the ХХ – beginning of the ХХІ centuries. (Up to the development of modern blacksmith in Ukraine). *While researching the modern situation in the Ukrainian blacksmith it is important to keep in mind that its active period of development began only in the 1970s after almost 50 years break. Local metal art (by that we mean jewellery and blacksmith art) has been significantly limited. In first place this fact could be explained by the government doctrine concerning the development of plastic art, such as painting, sculpture and graphic art, as well as applied and decorative art, the part of which blacksmith art happened to be.*

Problem statement. *The aim of this research is to study and to make public the history of development of blacksmith art, and the reasons that caused the annihilation of traditions of this craft in both amateur and professional areas during the soviet period and its subsequent revival.*

The method of art-figurative stylistic analysis is used and historical and cultural approach in the study. Unfortunately, the national blacksmith art has not been studied enough. In distinction from other art branches that have been studied at art colleges and even at secondary schools, blacksmith art has not been studied, although this craft had been known since Scythian and Sarmatian times, Kievan Rus' and later capitalist past. Experts, such as Volodymyr Mogylevskiy, studied the history of the Ukrainian blacksmith art and even

Рецензент статті: Пучков А. О., доктор мистецтвознавства, професор, заступник директора з наукових питань, Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України

published some research works, which made clear that Kyiv blacksmith guild had been grounded by handicraft union, and the same guilds existed in the more developed European countries, and that at the end of the 17th century blacksmith workshops were situated at the territory of the "upper Kyiv" in the area from Desyatynna church to the gates of Sophia of Kyiv.

The revival of the Ukrainian modern blacksmith is a unique process that differs from the process of development of blacksmith in the countries of the former USSR and neighbour countries, such as Moldova, Poland, Czech Republic, Romania, Russian Federation. The unique way of the revival of blacksmith from the sever crisis and the subsequent process of the coming of the national blacksmith art to the level of highly developed countries of Europe and the world give information for the careful examination of the less known pages of the local history of metal art. It is worth mentioning that the revival stems not only from the art area, but also from psychological and national aspects. Chronological examination of the modern period of blacksmith should be started after the research and analysis of the events that took place in the context of blacksmith art of Ukraine. The achievements of the modern blacksmith art is entirely understandable, because it was based on the powerful background of professional skills and historical objectivism. The analysis of the influence of crafts traditions and the process of creation of everyday items and art works, made in smithies, beginning from the 16th and up to the 1930-s give the real overview of the development of metal art until now. The historian Valeriy Kucherenko was one of the first experts, who worked with the records of blacksmith guild. As all other researchers he used to work in the archives of the Central research library of the National Academy of Science of Ukraine, state Kyiv archive, a number of other archives at home and abroad. On the background of studied materials V. Kucherenko claimed that Kyiv blacksmith guild had existed for about 600 years.

Lavra workshops were mentioned in the records of Lavra monks. In the records of 17th–19th centuries there were mentioned smiths, who made crosses, fences, temple gates, agricultural products for the monasteries. Jewellery, medallion and blacksmith art of the 19th–20th centuries were described to understand how highly developed it was.

The 1970–1980s became the years of revival of jewellery art in almost all regions of Ukraine. The 1980–1990s were the start point of the development of blacksmith art. At the period of the 20th and 21st centuries the workshops exist in almost all regions of the country. The present research such regions attract our attention because in the smithies that produced agricultural stock and cemetery fences appeared the first smith artists. The process of development of blacksmith art became irreversible. The powerful driving force for the development of blacksmith art was at the beginning of the millennium the expansion of private housing. The wish of the owners to make their houses different from the neighbour ones gave rise to the demand for blacksmith participation in construction. Ten lucky years of the modern blacksmith art gave us hundreds of new artworks. Blacksmith fests and exhibition, such as "Ornamental Blacksmith Art" in Ivano-Frankivsk and "Forged Figures Park" in Donetsk were organized during this period. Exhibitions took place also in Kyiv,

Kharkiv, Simferopol, Lviv, Ivano-Frankivsk, Donetsk. In autumn of 2013 in Ukraine was organized All-Ukrainian blacksmith artistic union.

This research is devoted to the history of the development of the national blacksmith art. The thesis has been written under the guidance of art experts department examination of the National Academy of culture and art management. This text has been prepared as further studies to the work "Transformation of the Ukrainian Blacksmith Art at the End of the 20th – Beginning of the 21st Centuries".

Keywords: metal art, blacksmith, jewellery, psychology, exhibition.

Постановка проблеми. Ця стаття є спробою простежити розвиток мистецтва художнього металу України, відродження якого в ХХ ст. пов'язане з низкою маловідомих фактів. Рубіж ХІХ–ХХ ст. у Києві ознаменувався потужним будівництвом у центральній, історичній і прилеглих частинах міста. Почали швидко з'являтися дорогі особняки і багатопверхові будинки. Практично неможливо було знайти двох однакових будівель. Значне місце в їх оздобленні зайняв кований і литий метал. З'явилися численні замовлення на балконні решітки, огорожі, центральні в'їзні ворота і дашки над входом до будинків, а також розгорнулося дачне будівництво, що вимагало кілометри кованої продукції, — все це й зумовило новий етап розвитку ковальської справи.

Цей період характеризується підвищеним інтересом до кованого металу. Ковальське мистецтво на теренах України не завжди було у занепаді. Воно було активно затребуване і сто, і сто двадцять років тому — за часів панування модерну в архітектурних ансамблях європейських міст. Металеві завитки ковальських виробів вабили зір практично у кожному європейському місті чи селищі. У цій статті автор намагався дослідити і оприлюднити історію становлення та розвитку ковальства в сучасній Україні, посилаючись на досвід київських традицій у ковальській справі. На прикладах фактів із історії Києва автор доводить, що вітчизняна металопластика вже мала свої традиції, отже, її розвиток на початку 1970-х років був цілком логічним. Також досліджуються процеси, що призвели до знищення за часів радянської влади традиційного народного та професійного ковальського мистецтва. У матеріалі висвітлюються етапи відродження ремесла і творчості в нинішній час.

Зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Українське суспільство, здолавши кризу тоталітарного минулого в царині образотворчого мистецтва, впевнено повертається до вивчення і оприлюднення засобами мистецтвознавчого аналізу тих забутих сторінок власної історії, про які ще чверть сторіччя тому не можна було й згадувати. Серед інших заборонених або не рекомендованих до вивчення тем є й ковальство як промисел і мистецтво. Сьогодні картина докорінно змінилася. Традиційне для України мистецтво ковальської та

ювелірної справи стає цікавим для дослідження культурологами, істориками, мистецтвознавцями. Уже видані ґрунтовні праці і захищені кандидатські дисертації на тему вітчизняного ковальства. Статтю підготовлено у рамках написання дипломної магістерської роботи «Історичні шляхи розвитку художнього ковальства наприкінці ХХ — на початку ХХІ сторіччя. (До історії розвитку сучасного ковальського мистецтва України)», що виконується на кафедрі мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як згадувалося вище, спеціальних досліджень ювелірного та ковальського мистецтва в Україні до межі ХХ–ХХІ століть було обмаль. Проблеми розвитку вітчизняної металопластики були описані С. Баньковською, Ю. Довгань, Л. Жоголь, В. П. Жолтовським, М. Могилевським, В. Ковалинським, Є. Олесницьким, О. Тищенком, Р. Шмагалом.

У другій половині 70-х — на початку 80-х років минулого століття в українському мистецтвознавстві оприлюднюються кілька невеликих за обсягом статей П. Жолтовського, Ю. Самійловича, О. Тищенка, де автори намагалися висвітлити нагальні проблеми українського ковальства і ювелірного мистецтва. 1982 року український читач отримав змогу ознайомитися із чеським посібником «Художественнаяковка и слесарное искусство», написаним празькими дослідниками К. Богманом та Г. Семеракком [11]. Багато зусиль до вивчення київського ковальства доклав В. Могилевський, який захистив дисертацію на тему «Кований метал Києва кінця ХІХ — початку ХХ сторіччя» [7].

У новому тисячолітті вакуум мистецтвознавчих досліджень на тему розвитку вітчизняної металопластики потроху заповнюють нові видання: «24 карати», «Ювелірний вісник», «Журнал про метал», «Мир металла», «Ковальська майстерня». Доволі часто матеріали, що стосуються проблем розвитку ковальства, з'являються у виданні Національної спілки художників України «Образотворче мистецтво» та у часопису Інституту проблем сучасного мистецтва «МІСТ». Низка публікацій вийшла друком у Донецьку та Івано-Франківську.

Мета даної статті — культурологічно-мистецтвознавче дослідження процесів формування українського ковальства та ювелірного мистецтва у 1970–2000-х роках на прикладі київського мистецького середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом минулого століття мистецтво ковальської справи в нашій державі пережило зліт і занепад інтересу до нього і навіть забуття, однак при цьому не втрачені найкращі традиції ремесла і прагнення митців відродити його колишню славу.

Кількість кузень у перше десятиліття ХХ століття зросла вчетверо. Однак після жовтневого перевороту 1917 р. робота в них призупинилася. У місті майже припинилося будівництво. Решта невеликих

кузень виконували лише господарські замовлення: цвяхи, скоби, підкови, рідше — цвинтарні огорожі... Зупинка розвитку мистецтва «великого металу» тривала практично до початку 1970-х років.

Період від перших творчих виробів авторства О. Міловзорова та О. Стасюка (автор вивчає мистецькі процеси у вітчизняному ковальстві на прикладі київського мистецького осередку) до потужного розвитку сьогоднішньої металопластики досліджується у цій культурологічно-мистецтвознавчій розвідці.

Вивчаючи сучасний стан українського ковальства, необхідно пам'ятати, що його бурхливий розвиток почався лише на початку 1970-х років після майже п'ятдесятилітньої перерви. Вітчизняна металопластика (маємо на увазі ювелірне і ковальське мистецтво) зазнала відчутних утисків. Насамперед це пояснюється затвердженням на рівні перших осіб держави доктрини СРСР стосовно загального розвитку пластичних мистецтв (живопису, пластики (скульптури) та графіки), а також декоративно-ужиткового мистецтва, складовою частиною яких стали ювелірне та ковальське мистецтво.

Відродження українського сучасного ковальства є феноменальним і унікальним процесом, не схожим на розвиток ковальської справи у країнах колишнього СРСР та прикордонних сусідів: Молдови, Польщі, Чехії, Румунії, Російської Федерації, Білорусі. Феноменальний український шлях виходу ковальства з тяжкої кризи і наступний процес досягнення вітчизняним мистецтвом «великого металу» рівня високорозвинутих у цьому сенсі країн Європи та світу дають підставу для ретельного дослідження маловідомих сторінок з історії вітчизняної металопластики. Варто зазначити, що коріння відродження лежить не лише у суто мистецьких сферах, але й у психологічній та національній складових.

Хронологічно розглядати сучасний етап розвитку ковальства потрібно після вивчення і аналізу подій у контексті дослідження мистецтва металопластики України. Досягнення сучасного художнього ковальства базується на міцному підґрунті професіоналізму та історичного об'єктивізму. Аналіз впливу традицій ремесла і розвиненого процесу створення утилітарних предметів та художніх творів, що народжувалися в кузні від ХІ століття до початку 30-х років минулого століття, показує правдиву картину загального розвитку металопластики дня сьогоднішнього.

«Помітний вплив на формування ремісничих цехів мало надання Києву Магдебурзького права у 1494–1497 роках великим князем литовським Олександром Казимировичем, яке підтвердили литовські князі в 1516-му та 1544-му роках (Київская Старина, 1882, № 5). Ремісничі цехи почали підпорядковуватися новітньому міському самоврядуванню — магістрату. У 1499 році ковалі повинні були віддавати київському воєводі певну кількість сокир, а чоботарі — чобіт» [6]. Цей факт є важливим для

дослідження, оскільки вказує на конкретну дату, коли згадується ковальська професія. Інший архівний документ 1679–1680-х років («Описание работ, проведённых воеводой Иваном Большим Севастьяновичем Хитрово по реконструкции укреплений Киевской крепости согласно росписи, поданной генерал-майором Патриком Гордоном») надає інформацію про магістратських ковалів Київського ковальського цеху [6]. Скупі архівні документи вражають фактами. Виявляється, що у Києві періоду 1800–1820-х років існувало 15 ремісничих цехів та 56 ковальських майстерень. Стає зрозумілим, що серед ковалів були освічені люди, бо літопис ККЦ (Київського ковальського цеху) упродовж довгого часу вели самі ковалі. Саме літопис ККЦ дає розгорнуту картину життя і праці ковалів, скажімо, XIX століття. Існують документи (ДАК, фонд 321, опис 1, справа 73), з яких можна зрозуміти, що у ковальському середовищі траплялися конфлікти на кшталт сьогоденних у мистецькому житті.

Існує «Предписание Головы (Киевской) Ремесленной Управы Кузнечному цеху о немедленной отправке во все части Киева предметов осадной артиллерии» [6]. Або інший документ, датований другою половиною XIX століття (1828 рік), — «Предписание Киевской Управы ремесленных цехов Кузнечному цеху о высылке опытных мастеров Кузнечного цеха для освидетельствования разных предметов старины». У цьому випадку архівний документ красномовно свідчить про високу фаховість ковалів — не всіх, звичайно, адже переважна більшість ковалів набиралася із сільського населення. Наступний аркуш 1842 року нагадує архіви Спілки радянських художників 1940-х років. «Обязательство мастера кузнечного цеха Евлангия Кизменского не оскорблять цех-мастера и не перебивать в ремесле другим» (ДАК, Фонд 321, опис 1, справа 73). Статті ККЦ № 113 та № 220 Ремісничого статуту 1879 року забороняли власникам цехів використовувати працю робітників без оформлення трудових договорів. 1879 року трапився інцидент із майстром ККЦ Матвієм Гаурем, який не оформив належним чином трудові стосунки з робітником. Конфлікт тривав декілька років, і 1885 року документи потрапили до Київського пристава Лук'янівської дільниці Міністерства внутрішніх справ (ДАК, Фонд 321, опис 1, справа 152А). Межа століть XIX та XX стала алогічним кінцем ККЦ. Практично державна інституція з міцними традиціями, власними приміщеннями і значним грошовим обігом (про що свідчать суми податку, який сплачувала організація) 1902 року припинила своє існування. Капіталістичні відносини в українській столиці зруйнували патріархальну ремісничу структуру, адже будівельний бум, що почався з 1890-х років, вимагав великої кількості ковальських замовлень. Власники кузень ставали на індивідуальний шлях розвитку, і практично до заколоту 1917 року виробничі ковальські підприємства потужно розвивалися, маючи велику кількість замовлень.

Вакуум у вітчизняному ковальстві проіснував до 1970 року, поки до Києва після навчання у Мухінському училищі не повернувся Олександр Міловзоров. Цього самого року він зустрівся з Олегом Стасюком, який працював у щойно відкритій кузні в етнографічному скансені «Пирогове». Звідти для київського ковальства розпочалася нова ера. Міловзоров повернувся до свого рідного міста саме у той момент, коли в різних містах і селищах країни до кузень потроху поверталися митці.

Як це не парадоксально, кованим металом Олександр «захворів» не в Києві, де після школи встиг закінчити текстильний факультет училища прикладного мистецтва, а під час служби в армії в далекому Дрездені. «Рами розкішні в музеях, — згадує Міловзоров, — я їх усі “вивчив”, навіть зробив кілька копій в залах Дрезденської галереї» [2].

У Ленінграді Олександр занурився у вільне студентське життя кінця 1950-х рр. Лекції відомих педагогів знаменитого художнього училища імені Віри Мухіної (нині Санкт-Петербурзька художньо-промислова академія імені А. Л. Штиглиця) Володимира Маркова, Володимира Васильківського, Костянтина Митрофанова, робота з такими матеріалами, як скло, глина, пробудили зацікавленість до графічного малюнка і, звичайно, до кованого металу. Це й визначило подальшу долю українського художника.

В Україні наприкінці 1960-х, після розселення мешканців комуналок, повільними темпами починається реставрація старих громадських будівель: театрів, філармоній, інститутів і будівництво нових архітектурних об'єктів. Усе це передбачає відновлення старих і оформлення нових інтер'єрів та екстер'єрів. Так у київську культуру другої половини XX ст. повернувся кований метал як жанр образотворчого мистецтва.

Роботи Олександра Міловзорова з'являються в інтер'єрах у вигляді металевих світильників — великих кованих люстр. 1977 року він займається оформленням Республіканської дитячої бібліотеки, де металеві конструкції візуально розбивають площину її внутрішнього дворику і прикрашають його відомими дітям казковими персонажами, майстерно викуваними Олександром Міловзоровим разом із ковалем Олегом Стасюком. Чіткий графічний малюнок (загальна відмітна риса робіт О. Міловзорова) повністю, зі штрихами і світлотінню, трансформувалася в кованій сталі. Міловзоров почав нову еру українського кованого металу. Звичайним простим ґратам художник протиставив решітки-панно із сюжетними зображеннями: «Птахи», «Риби», «Метелики», «Кіт учений». Контражур, що з'являється вдень, вночі перетворює повітряну композицію в графічну заставку дорогого фоліанта. Успіх першої великої роботи приніс заслужену славу. Художника оцінили і запросили до участі в оформленні Київської філармонії. Новому проекту Олександра Міловзорова судилося стати одним із найкращих

зразків металевого оздоблення київських інтер'єрів минулого століття. В офіційній, суворій філармонії «розцвіли» дивовижні ковані трави і небачені рослини. А пізніше, на початку 1980-х, у Будинку творчості Спілки художників на Чернігівщині він організував творчі групи професійних художників декоративно-прикладного мистецтва, які заявили про себе роботами в кераміці, текстилі, метали великому, кованому, і малому, ювелірному, на престижних виставках і форумах у Прибалтиці, Чехії, Італії. Розпочалася нова ера ковальства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, такими є аспекти розвитку української металопластики в другій половині ХХ — на початку ХХІ століття, а також фактори, які зумовили перехід від ремесла до мистецтва у царині металопластики.

Потому розпочалася нова ера ковальства, про що автор докладно напише у наступних статтях.

Література:

1. Боньковська С. М. Ковальство на Україні (XIX — початок ХХ ст.) [Текст] / С. М. Боньковська. — К. : Наукова думка, 2003. — 184 с.
2. Інтерв'ю С. Роготченко з О. Міловзором [Текст] / О. Міловзор, С. Роготченко. — [б. в.], 2017. — 08 серпня.
3. Історія українського мистецтва [Текст] : у 6 т. / Ред. Бажан М. П. ; Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури в місті Києві державного комітету цивільного будівництва та архітектури при держбуді СРСР ; АН УРСР. — К., 1968. — Т. 6. — С. 450.
4. Жолтовський П. М. Художній метал [Текст] / П. М. Жолтовський. — К. : Мистецтво, 1972. — 112 с.
5. Крип'якевич І. Боротьба нецехових ремісників проти цехів у Львові (1590–1630) [Текст] / І. Крип'якевич // 3 історії західноукраїнських земель. — К. : Вид-во АН УРСР, 1957. — Вип. 1. — С. 5–42.
6. Кучеренко В. Київському ковальському цеху — 600 років [Текст] / В. Кучеренко // Ковальська майстерня. — 2006. — № 1 (3). — С. 10–15.
7. Могилевский В. Ю. Художественный металл в архитектуре Киева середины XVII — начала XX ст. [Текст] : автореф. дис. ... канд. искусств. : 17.00.05 / В. Ю. Могилевский. — М., 1990. — 21 с.
8. Народні художні промисли УРСР [Текст] / відп. ред. Р. В. Захарчук-Чугай. — К. : Наукова думка, 1986. — 140 с.
9. Роготченко А. Кованный металл глазами искусствоведа [Текст] / А. Роготченко // О металле : всеукраинский специализированный журнал о кузнечном искусстве. — 2006. — № 2 (8). — С. 32–26.
10. Роготченко А. Художне ковальство України. Кн. 1 : Відродження [Текст] / А. Роготченко, В. Бурдук, І. Руденко. — Донецьк : Регіон, 2007. — 120 с. : іл.
11. Семерак Г. Художественнаяковка и слесарное искусство [Текст] / Г. Семерак, К. Богман ; пер. с чешского О. М. Смирнов. Ред. С. И. Борисов. — М. : Машиностроение, 1982. — 232 с.
12. Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.) [Текст] / О. Р. Тищенко. — К. : Либідь, 1992. — 192 с.

References:

1. Bonkovska, S. M. (2003). *Kovalstvo na Ukraini (XIX — early XX centuries)*. Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian).
2. Rohotchenko, S., Milovzorov, O. (2017, August 8). *Intervyu* [Interview]. [no ed.]. (In Ukrainian).
3. Bazhan, M. P. (Ed.). (1968). *Istoriya ukraïnskoho mystetstva* [History of Ukrainian Art] : in 6 vols. (vol. 6, p. 450). Kyiv. (In Ukrainian).
4. Zholtovskyy, P. M. (1972). *Khudozhniy metal* [Artistic Metal]. K. : Mystetstvo. (In Ukrainian).
5. Krypyakevych, I. (1957). *Borotba netsekhovykh remisnykyv proty tsekhiv u Lvovi (1590–1630)* [The Struggle of Non-executive Artisans Against Workshops in Lviv (1590–1630)]. *Z istoriyi zakhidnoukraïnskyykh zemel — From the History of Western Ukrainian Lands*, (issue 1, pp. 5–42). Kyiv : Vyd-vo AN URSR. (In Ukrainian).
6. Kucherenko, V. (2006). *Kyivskomu kovalskomu tsekhу — 600 rokiv* [Kyiv Blacksmith's Shop — 600 years]. *Kovalska maysternya — Blacksmith's Workshop*, 1 (3), 10–15. (In Ukrainian).
7. Mogilevskiy, V. Yu. (1990). *Khudozhestvennyy metall v arkhitekture Kiyeva serediny XVII — nachala XX st.* [Artistic Metal in the Architecture of Kiev in the Middle of the XVII th — the beginning of the XX century]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. (In Russian).
8. Zakharchuk-Chuhay, R. V. (Ed.). (1986). *Narodni khudozhni promysly URSR* [Folk Artistic Crafts of the Ukrainian SSR]. Kyiv : Naukova dumka. (In Ukrainian).
9. Rogotchenko, A. (2006). *Kovanny metall glazami iskusstovoveda* [Forged Metal Through the Eyes of Art Historians]. *O metalle — About Metal*, 2 (8), 32–26. (In Russian).
10. Rohotchenko, A., Burduk, V., Rudenko, I. (2007). *Khudozhnye kovalstvo Ukrainy. Kn. 1 : Vidrodzhennya* [Artistic Blacksmithing of Ukraine. Book 1 : Renaissance]. Donetsk : Rehion. (In Ukrainian).
11. Semerak, G., Bogman, K. (1982). *Khudozhestvennaya kovka i slesarnoye iskusstvo* [Artistic Forging and Locksmithing]. (O. M. Smirnov, trans., S. I. Borisov, ed.). Moscow : Mashinostroyeniye. (In Russian).
12. Tyshchenko, O. P. (1992). *Istoriya dekoratyvno-prykladnoho mystetstva Ukrainy (XIII–XVIII st.)* [The History of Decorative and Applied Art of Ukraine (XIII–XVIII centuries)]. Kyiv : Lybid. (In Ukrainian).